

Po Poti miru

Med ostanki vojne in kravjimi zvonci

in Katja Roš

Črno kot pekel in in rdeče kot kri za markacije Poti miru

Mrzli vrh (1359 m), travnata piramidasta gora, ki potiska noge v vasi okoli Tolmina. Za vzglavnik ima Rdeči rob in Krnsko pogorje, njegov popek je planina Pretovč, srce spominska cerkvena Javorca, možgani pa Vrsno in Krn. To je kraj za zgodbe. Za velik kalejdoskop jih je. In kaj je lepšega kot vzpenjati se na razgleden hrib in odkrivati te zgodbe? Z Igorjem Rutarjem, vodičem po Poti miru, ki povezuje najpomembnejše ostaline in obeležja soške fronte ter muzeje na prostem, sva se dogovorila, da se na goro podava po najkrajši poti, iz vasi Krn. Mimogrede: med dostopi na Mrzli vrh je kraljevski vzpon iz Pologa mimo Javorce, planin Laške seči in Medrje ter spust s planine Pretovč v vas Krn. Ta pot terja organizacijo prevoza.

KRAJI IMAJO SVOJE ZGODBE

Zgodbo krajev okoli Krna so z velikimi črkami zapisali že ledeniki. Lepo vidni hrbet Krnske srednje morene na območju planine Kuhinja in Leskovce

nad vasjo Krn sodi med lepše in najbolj prepoznavne tovrstne pojave v Julijskih Alpah. Zgodbe travnatega sveta med Krnom in Mrzlim vrhom je zapisalo najstarejše arheološko obdobje. Plani-

na Pretovč je velikansko najdišče do deset tisoč let starih ostankov kamedobnih lovcev in nabiralcev. Na tej točki (srednja kamena doba) se je začel razvoj kulture preživetja v Julijskih Alpah. Kasneje se je človek iz lovca in nabiralca počasi preobražal v pastirja in mlekarja in v gorah nad Sočo začel obračati kolo človeške zgodovine. V dobrem (pastirjevanje) in slabem, zelo zelo slabem (vojevanje).

POTREBNO JE ZNATI GLEDATI

Z Igorjem Rutarjem se peljeva skozi Vrsno, kjer je bil Simon Gregorčič najprej "kralj na planini visoki", da je potem postal modrec in vizionar ("in ti mi boš krvava tekla"). Avto pustiva na skrajnem koncu vasi Krn (ta razpotegnjena

vas se je razvila iz nekdanjih pastirskih naselij) pod domačijo drugega vélikega Simona, pesnikovega vrstnika po letih in avtorja abecede zgodovine Zgornjega Posočja, Rutarja. "Planina na Krnu, u listinah M. Cren ali Chren, omenja se že 24. avgusta 1338 kot lastnina patriarha", beremo o podkrnskih planinah v Rutarjevi Zgodovini Tolminskega. Po novi traktorski poti prideva na stezo (ta sovpada z evropsko pešpotjo E7) in napredujeva skozi temen gozd, ki se konča na obronkih planine Pretovč. Kdor zna brati gozd, bo iz njega izluščil zgodbe o vojni in miru. Tudi skrivenčene, zvite in brazgotinaste stare bukve nosijo sledove prve vojne. Nanjo ob poti skozi gozd opozarjajo kamnite škrbine ostankov vojaških utrdb.

PUŠČAVNIKOVA ZGODBA

Igor opozori, da se bližava puščavnikovim jami. Puščavnikova je še ena zgodba v nizu posoških zgod o vojni in miru. Na kratko gre zgodba takole: France Gabršček se je pred roko pravice zatekel v odmaknjeno italijansko kaverno in v njej skrit pred ljudmi živel kar 18 let. Preživeljal se je z nabiranjem železja, ostankov prve vojne na pobočjih Mr-

zlega vrha (s to pogosto smrtonosno obliko nabiralništva si je do boljšega kruha desetletja po vojni pomagalo veliko ljudi iz krajev ob Soči) in z miloščino Krnčanov. Leta 1952 je jamo zasul plaz in puščavnik je v njej izdihnil. Legenda je postal pod imenom Majdelč in Klinčar. Pod Klincem se namreč reče elegantnemu slapiču, ki se v mokrih dneh vije nad puščavnikovo jamo. Pet minut naprej od puščavnikovega gnezda so oznake, ki vodijo pod široko skalo k spomeniku štirim padlim prostovoljcem s Trentinskega. Ti Italijani po narodnosti so bili v času monarhije avstro-ogrski državljani, vendar so se v prvi vojni bojevali pod italijansko zastavo. Zapletenost evropskih narodnostnih zemljevidov se je med prvo vojno zapletla do skrajnosti.

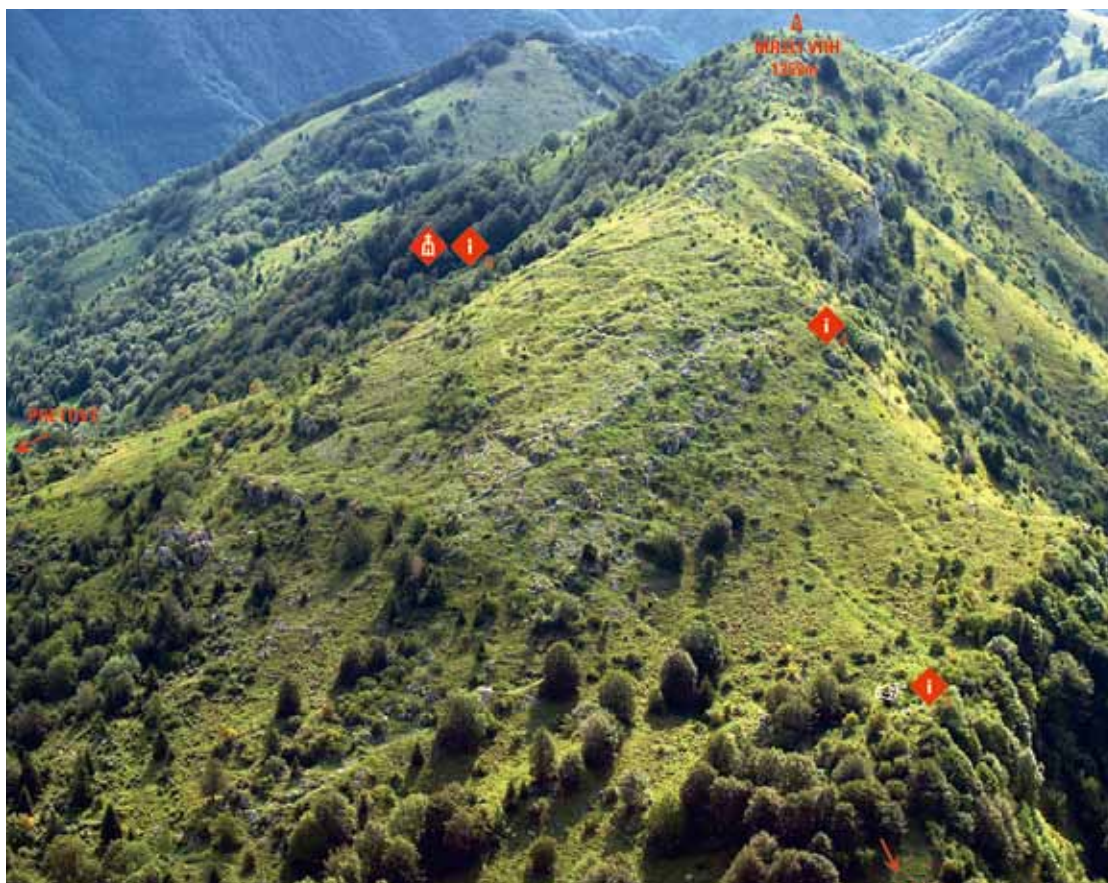
MED PASTIRJI

Ko pot iz gozda plane na svetlo in se prevesi navzdol (tista desno navzgor pelje na planino Sleme pod Rdečim robom), je planina Pretovč kot na dlani. Tudi če ne bi bila, bi po zvoku vedeli, da je tam. Popoldanska molža gre h koncu. Pastirji s kriki ženejo krave na večerno pašo. Igor Rutar pove, da je pla-

nina Pretovč postala postojanka krožne poti po muzeju na prostem na Mrzlem vrhu oziroma ob poteh, ki tja peljejo iz Tolmina oziroma Zatoľmina, Pologa, Krna in iz tolminskih vasi na levem bregu Soče. Pretovč je ena izmed žlath-tnih planin, kjer nadaljujejo tisočletno tradicijo sonaravnega bivanja v gorah in negujejo stoletna izročila izdelave sira in skute. Oboje je na planini na prodaj. V pastirskem stanu sta tudi postelji za obiskovalce. Če imajo pastirji čas, obiskovalcem radi pokažejo in razložijo, kako nastaja geografsko zaščiten sir tolminec. Gre za resno opravilo, zato je moje pravilo, da je bolje, da ljudi s planin ne motimo. In še novost: Pretovč je v navezi z novim sirarskim muzejem v obratih mlekarnice Planika v Kobaridu. Obisk tega muzeja priporočamo vsem, ki radi obiskujejo posoške planine.

V KAVERNAH

Čeprav bi lahko bil botanični vrt, je piramidasti Mrzli vrh en sam velik vojni muzej. Pod vsako planinčevo stopinjo se skriva zgodba. Ker trave in kamni ne znajo govoriti, ti na poti pride prav spremstvo poznavalca, kot je Igor Rutar, ki ima kot večina Primorcev to prekleto

Informacijske točke v krtovih pokrajini

FOTO: ŽELJKO CIMPRič

Poti miru, ki jo je Fundacija poti miru v Posočju posvetila spominu na gorje vojakov in prebivalcev doline, ima pet odsekov, in sicer Log pod Mangartom–Kal Koritnica (13 km), Kal Koritnica–Drežnica–Kobarid (24 km), Kobarid–Mrzli vrh–Tolmin (30 km), Tolmin–nemška kostnica–Mengore (6 km) in Kobarid–Kolovrat–Mengore (23 km). V muzeje na prostem so preurejeni Čelo in Ravelnik na Bovškem, Zaprikraj na Kobariškem, Kolovrat, Mrzli vrh in Mengore na Tolminskem. Fundacija te kraje opisuje v zloženkah in knjižici. Informacije o Poti miru najdete tudi na www.potimiruvposocju.si. Poti miru imajo tudi Beneški Slovenci. Opisane so v vodniku Poti miru po sledih prve svetovne vojne med Nadižo in Sočo ter na spletni strani www.nediskedoline.it.

Ljudi je strah in pokrajina je opustošena. (Vojaško-zgodovinski muzej Budimpešta)

vojno v svojih genih. Njegov stari oče se je boril nikjer drugje kot na Škabrielu. Najin prvi cilj so razsežne kaverne, ki jih je avstro-ogrška vojska izkopal v kamniti rob pod vršnim grebenom gore. V prvi kaverni z leve stoji oltar Device Marije. Kaverna je bila kraj mo-

litve obupancev. Postavili so jo Madžari in prav oni vsako leto pri njej s cerkvenimi in vojaškimi obredi počastijo spomin na neizmerno trpljenje ljudi na soški fronti. Mrzli vrh je bil na gosto prepreden s strelskimi jarki. Iz njih sta si sovražnika devetindvajset mesecev

dobesedno gledala iz oči v oči. Kaverne najdemo tudi na drugi strani hriba, ob poti k planini Lapoč so bile, opremljene s pogradi in drugim improviziranim pohištvo zavetje za ranjene, umirajoče, bolne, premrle in izmučene. Mrzli vrh je vzel na tisoče življenj. Bil je naj-

Italijani z mulami tovorijo 240 mm mine na Mrzli vrh. ARHIV: MITJA JUREN

bolj krvavo bojišče prve vojne v Zgornjem Posočju. Pomislite, da so že v prvi bitki Italijani prešteli okoli 2500 mrtvih. Na prvi dan predzadnje, enajste bitke je bilo pobitih približno enako število Italijanov. In koliko jih je padlo vmes!? Priči izgub armade avstro-ogrske monarhije na Mrzlem vrhu sta pokopališče Loče pri Tolminu z okoli 3300 grobovi in knjiga mrtvih spominske cerkvice Javorca v Pologu z več kot 2500 imeni. Preštevanje tisočih in tisočih umrlih ljudi so poveljniki pospremili s cinizmom, kakršen veje iz komentarja italijanskega poveljnika IV. armadnega korpusa: "O kakšnem posebnem uspehu danes ne moremo govoriti. Naša glavna naloga je vendarle bila, da sovražnika zadržimo na hribu, da ta ne bi premaknil svojih enot drugam." Ta citat nam je povedal kustos Kobariškega muzeja Željko Cimprič. Cimprič je zakladnica podatkov o Mrzlem vrhu. V Kobariškem muzeju pripravljajo že tretjo razstavo pričevanj o grozotah na Mrzlem vrhu.

SPOMIN NA VOJNO JE VSEKOZI PRISOTEN

Na vrhu Igor Rutar pove ganljivo zgodbo. Zgodila se je lani. Francoz, po rodu Bosanec, je vodiča prosil, naj mu pod vrhom pomaga poiskati kotichek, ki ne

bi bil pomazan s kravjimi iztrebki, in naj ga potem za nekaj časa pusti samega z razgledi na Sočo, Kolovrat in Matajur. Igor je od daleč opazoval moža. Razgrnil je molilno preprogo, pokleknil in se predal molitvi. To je bila molitev za starega očeta. Tujec je dolgo iskal sled, ki bi ga pripeljala na kraj smrti prednika. Nanjo je stopil s pomočjo seznamov Tolminskega muzeja. Ob tej pripovedi se spomnim razlage kiparja in zdravilca zemlje Marka Pogačnika o tem, kako nujno bi bilo zdraviti posoško zemljo in ji z litopunkturami (Pogačnikovimi zdravilnimi stebri) pomagati, da blodeče duše mrtvih in ne dovolj spoštljivo pokopanih vojakov najdejo svoj mir. Z vrha hriba se spuščava po travnikih, ki drsijo v Sočo, Lapoču naproti. Nad to idilično planino, obdano s stoletnimi češnjami, stoji tretja informacijska točka muzeja v naravi. Pot do planine, ki jo sicer kažejo količki z rdeče-črnimi markacijami Poti miru, zaradi visoke trave, ki zagrinja pogled naprej, terja zbranost. Na obronku gozda naletiva na niz velikih mravljišč. Toliko jih je, da bi človek pomislil, da se je tod naselilo kakšno začarano ljudstvo, recimo tisoč in tisoč bitij, ki so prevzela duše umrlih bojevnikov z Mrzlega vrha. Snov za znanstvenofantastični roman.

IZNAJDLJIVOST DOMAČINOV

Lapoč je postal hecna planina. Ta prelepi kraj očitno neti umetniško ustvarjalnost lastnikov, ki tod ne pasejo več krav, ampak zgolj junice in ovce. Umetniške instalacije na nekdanjih hlevčkih so sledi časa od poganov dalje. Očesu ne uide poigravanje z najdbami iz prve vojne. To je v Zgornjem Posočju navada, ki je zrasla iz nuje časov po prvi vojni. Vedeti je treba, da je ta vojna ljudem vzela vse premoženje, od trave do živine, od njiv do hiš. Vse je bilo porušeno, požgano, pomendrano, razbito, pokradeno, pojedeno. Ko so se ljudje vrnili v opustelo pokrajino, so morali začeti na novo. S čim? Z vojaških utrdb so pobrali vse, kar se je pobrati dalo. S tem so zgradili nove domove, hleve, vasi in zaselke. Zato so v Zgornjem Posočju stare hiše še vedno krite z zarjavelo valovito pločevino, podprte so z mejniki, tlakovane s ploščami strelskih lin ... Mrzli vrh je bil za časa fronte dobesedno ovit v bodečo žico. Umni živinorejci so z njo ogradili pašnike in tako ustvarili prve žične čredinke v zgodovini posoškega pašništva. In kaj potem? Z Igorjem se napijeva Mrzlice (energetsko bogat izvir na stezi med Lapočem in Pretovčem) in jo mahneva nazaj v dolino. ◦

Pod kotli kurijo na drva.